

*Sławomir Chrost*¹ <https://orcid.org/0000-0001-6787-5379>

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ANTROPOLOGICZNE, EPISTEMOLOGICZNE I AKSJOLOGICZNE ZAŁOŻENIA PEDAGOGIKI NURTU PERSONALISTYCZNEGO

Anthropological, Epistemological and Axiological Principles in the Pedagogy of the Personalist Trend

S u m m a r y: Throughout the centuries, pedagogical reflection has been and continues to be (implicitly or explicitly derived from philosophical views. Each epoch developed a view on the essence of education specific to its time, being “derived” from the general spirit of the philosophy of that given time. Personalism too left its mark on education in a way. The basic determinant of personalism is the claim that a human is first a person, before attributing to them certain qualities or characteristics. Thus, the characteristics of pedagogy practiced in the personalist trend are – first of all – the promotion of the personal world and the empowerment of the subject through the process of personalizing the world.

For the purpose of this article, the tripartite division of the education philosophy – including: anthropology, epistemology and axiology of education – was adopted. The author's intention was to study anthropological, epistemological and axiological fundamentals of the pedagogy of the personalistic trend. In light of the results of the study, it seems legitimate to assume that personalist education is based on the anthropological interpretation that presents man as a person, an epistemological one based on cognitive realism, and an axiological one that emphasizes personal dignity and all personal values such as truth, goodness, beauty, life, freedom, love.

K e y w o r d s: philosophy of personalistic education, anthropology in personalistic education, epistemology in personalistic education, axiology in personalistic education

¹ Sławomir Chrost – dr hab., prof. UJK. Pracuje w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Adres do korespondencji: ul. Krakowska 11, 25-029 Kielce; e-mail: slawomir.chrost@ujk.edu.pl.

O filozofii wychowania i personalizmie w pedagogice słów kilka

Nie jest intencją autora całościowe przedstawianie dyskursu naukowego na temat filozofii wychowania czy personalizmu pedagogicznego, lecz z metodologicznej poprawności należy przyjąć pewne założenia.

Wydaje się, że o związkach pedagogiki z filozofią nie trzeba nikogo przekonywać. Są one wielowątkowe. Nie jest obce problematyce filozoficznej podejmowanie zagadnień wychowawczych, ani też nie jest obca pedagogice obecność w niej podejścia filozoficznego do problemów związanych z wychowaniem człowieka. Myśl pedagogiczna (szczególnie europejska) miała swe źródła w filozofii, a filozofia oddziaływała i oddziałuje najbardziej na teleologię wychowania. Refleksja pedagogiczna przez całe wieki była i nadal jest (*implicite* lub *explicite*) pochodną poglądów filozoficznych. Filozofia spełnia wielorakie zadania i funkcje wobec pedagogiki (między innymi analizy języka pedagogicznego, krytycznej i antydogmatycznej weryfikacji treści, badania całościowości i integralności, wnoszenia myślenia perspektywicznego czy poszukiwania sensu wychowania)². Każda epoka wypracowywała specyficzne dla swojego czasu ujęcie istoty wychowania, będące odzwierciedleniem ogólnego ducha filozofii danego czasu. Może dlatego Stanisław Jedynek i Jerzy Kojkoł we wstępie do *Encyklopedii Filozofii Wychowania* stwierdzają, że:

filozofia wychowania ma do spełnienia kilka zadań i chodzi tu nie tylko o teoretyczne ugruntowanie podstaw procesu wychowawczego, np. wychowania moralnego czy społecznego, lecz także o refleksję nad proponowanymi wartościami i celami w zmieniających się społecznościach³.

Powszechnie uważa się, że filozofia wychowania to subdyscyplina filozofii. Ale z pedagogicznego punktu widzenia uważana jest także za jedną z subdyscyplin pedagogicznych. Jej podstawowymi celami są filozoficzna analiza i interpretacja wychowania oraz wskazanie na jego metafizyczne, antropologiczne, etyczne, aksjologiczne czy ewentualnie ideologiczne aspekty. Dla Stefana Wołoszyna filozoficzna refleksja nad wychowaniem oznacza „widzenie i ontologicznych, i epistemologicznych, i aksjologicznych podstaw i przesłanek wychowania”⁴. Roman Schulz utożsamia filozofię wychowania z pedagogiką ogólną. Według niego filozofię wychowania tworzą: ontologia wychowania (rozpatrująca i definiująca w kategoriach filozoficznych naturę zjawisk edukacyjnych na tle ogólniejszych zjawisk bio-socjo-kulturowych),

² Marian Nowak, „Filozofia człowieka podstawą filozofii wychowania”. W: *Wychowanie personalistyczne*, red. Franciszek Adamski (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005), 139–143.

³ Stanisław Jedynek, Jerzy Kojkoł, *Encyklopedia Filozofii Wychowania* (Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza BRANTA 2009), 6.

⁴ Stefan Wołoszyn, „Filozofia wychowania i metodologia nauk pedagogicznych”. W: *Rozwój pedagogiki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, red. Bogdan Suchodolski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1965), 164.

aksjologia wychowania (teoria wartości edukacyjnych, teoria ideałów wychowawczych) oraz epistemologia poznania pedagogicznego (w szczególności naukowego poznania zjawisk edukacyjnych)⁵.

Dla potrzeb niniejszego opracowania zostanie zaadaptowany trójpodział filozofii wychowania, obejmujący: antropologię, epistemologię i aksjologię wychowania. Celem jest próba przedstawienia antropologicznych, epistemologicznych oraz aksjologicznych założeń pedagogiki nurtu personalistycznego.

Termin personalizm pochodzi od łacińskiego słowa *persona* – „osoba”. Podstawowym wyznacznikiem personalizmu jest twierdzenie, że człowiek jest najpierw osobą, zanim przypisze się mu określone cechy bądź właściwości. „Bycie osobą” stanowi natomiast dla uprawiania jakiegokolwiek humanistyki, a zwłaszcza personalizmu, fakt pierwotny i nieredukowalny, warunek *sine qua non*. Fenomen personalizmu jako intelektualnego stanowiska filozoficzno-teologicznego-humanistycznego jest bardzo złożony i kształtuje się w opozycji do naturalistycznych nurtów intelektualnych wieków XIX i XX. Inaczej jednak przebiegają linie argumentacji (i inaczej kształtują się wnioski) w nurtach fenomenologicznych (filozofia idealistyczna), a inaczej w tomizmie (filozofia realistyczna).

Personalizm jako nurt filozoficzny oddziaływał i oddziałuje na edukację (szczególnie w krajach o korzeniach katolickich, takich jak Polska czy Włochy). Bogusław Śliwerski twierdzi, że w wychowaniu personalistycznym należy podkreślić podmiotowość człowieka. Pisz:

Z personalistycznego spojrzenia na człowieka w procesie socjalizacji i wychowania wynikają: jego afirmacja jako wartości podstawowej i autotelicznej, prymat życia duchowego, nieredukowalność osoby do rzeczy, ciała, zmysłów i potrzeb biologicznych, niezbywalność praw tkwiących w naturze ludzkiej, świadomość powinności obec innych opartej na zasadach sprawiedliwości oraz odrzucenie anarchicznej koncepcji wolności osoby⁶.

A Franciszek Adamski podkreśla konieczność przeciwstawienia się wszelkim formom manipulacji, instrumentalizacji i monopolizowania tegoż wychowania:

W wymiarze edukacyjnym personalizm akcentuje fakt niepowtarzalności osoby oraz jej prawo do wyboru własnej drogi rozwoju i doskonalenia osobowego – włączając w to wszelkie formy i poziomy kształcenia i wychowania. Godność i wolność osoby przeciwstawia się jakiemukolwiek sterowaniu tym wychowaniem, manipulowaniu treściami kształcenia i wychowania, jego zinstrumentalizowaniu czy zmonopolizowaniu – co nie oznacza, że wychowanie nie powinno być

⁵ Roman Schulz, „Pedagogika ogólna w Polsce. Status, dokonania, stan aktualny, zadania rozwojowe”. *Rocznik Pedagogiczny* 18 (1995): 25–37.

⁶ Bogusław Śliwerski, *Pedagogika ogólna* (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2012), 273. Zob. także: Giuseppe Mari, „La aportación del concepto de *persona* a la educación intercultural”. *Revista Española de Pedagogía* 72 (2014): 299–313 oraz Giuseppe Mari, *Educare la persona* (Brescia: La Scuola, 2013), 44–48.

kierowane. Wręcz przeciwnie, powinno być skierowane na wartości i chronione przed treściami i sytuacjami stanowiącymi antywartości⁷.

Personalizm pedagogiczny o tzw. świeckim charakterze ma swoje korzenie w krytyce szkoły tradycyjnej na przełomie XIX i XX wieku i na początku wieku XX oraz w rozwoju psychologii, która sformułowała pojęcie osobowości. Ludwik Chmaj uważa, że w pedagogice personalistycznej

osobowość jest idealnym celem wysiłków wychowawczych, w niej upatruje warunek wyższego porządku wewnętrznego i społecznego. Prawdziwa bowiem osobowość nie zatracą się ani nie rozdrabnia we wrażeniach świata zewnętrznego, ale będąc jednolitą całością, swobodnie kształtuje swój stosunek do niego; nie zamyka się ona jednak w ciasnym kręgu swoich zainteresowań indywidualnych, ale jest gotowa ofiarnie współpracować dla dobra ogólnego⁸.

Autor ten sytuuje personalizm pedagogiczny w nurcie pedagogiki naturalistyczno-liberalnej i wiąże z nurtem Nowego wychowania i „szkół pracy” oraz takimi pedagogami, jak Ovide Decroly, Maria Montessori, Carleton D. Washburne, Helen Parkhurst, Celestyn Freinet, Georg Kerschensteiner, czy pedagogami polskimi: Januszem Korczakiem, Marią Grzegorzewską, Henrykiem Rowidem. Jako głównych teoretyków wymienia Ernesta Lindego (książka *Persönlichkeit Pädagogik* z roku 1896) i Williama Sterna (praca *Person und Sache* z roku 1909 oraz jego wcześniejsze i późniejsze dzieła)⁹.

Personalizm w ujęciu chrześcijańskim ma swoje korzenie w filozoficznej koncepcji i dziełach głównie Jacques’a Maritaina oraz Emmanuela Mouniera¹⁰. W Polsce pod ich wpływem pozostawali w okresie międzywojennym Karol Górski, Józef Pieter, Józef Pastuszka, Stefan Baley, Stefan Szuman, Kazimierz Sośnicki, Mieczysław Kreutz¹¹. Na gruncie polskim teorię personalizmu chrześcijańskiego rozwijali: Lucjan Zarzecki (*Wychowanie narodowe*, Warszawa 1926), Karol Górski (*Wychowanie personalistyczne*, Poznań 1936), Andrzej Niesiołowski (*Zarys pedagogiki ogólnej*, Kraków 2017), Mieczysław Gogacz (*Podstawy wychowania*, Niepokalanów 1993; *Osoba zadaniem pedagogiki. Wykłady bydgoskie*, Warszawa 1997). Reprezentantami nurtu chrześcijańsko-personalistycznego w pedagogice polskiej są między innymi: Jacek Woroniecki (*Katolicka etyka wychowawcza*, Lublin 2000), Konstanty Michalski (*Między heroizmem a bestialstwem*, Kraków 1949), Stefan

⁷ Franciszek Adamski, „Wprowadzenie: personalizm – filozoficzny nurt myślenia o człowieku i wychowaniu”. W: *Wychowanie personalistyczne*, red. Franciszek Adamski (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005), 13.

⁸ Ludwik Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX w.* (Warszawa: PZWS, 1962), 129.

⁹ Stanisław Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999), 88, 131–134.

¹⁰ Vittorio Possenti, „Considerazioni su personalismo e Cristianesimo in Emmanuel Mounier”. *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica* 2 (2006): 263–277.

¹¹ Marian Nowak, „Pedagogika personalistyczna”. W: *Pedagogika*, red. Zbigniew Kwieciński, Bogusław Śliwerski (Warszawa: PWN, 2006), 236.

Kunowski (*Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2000), Janusz Tarnowski (*Problem chrześcijańskiej pedagogiki egzystencjalnej*, Warszawa 1982; *Jak wychowywać*, Warszawa 1993), Franciszek Adamski (*Człowiek – wychowanie – kultura. Wybór tekstów*, Kraków 1993; *Poza kryzysem tożsamości. W kierunku pedagogiki personalistycznej*, Kraków 1993; *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna filozofia wychowania*, Kraków 1999; *Wychowanie personalistyczne. Wybór tekstów*, Kraków 2005), Krystyna Ablewicz (*Teoretyczne i metodyczne podstawy pedagogiki antropologicznej. Studium sytuacji wychowawczej*, Kraków 2003), Marian Nowak (*Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 2000), Jerzy Bagrowicz (*Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*, Toruń 2000). Według Janiny Kostkiewicz:

we wszelkich chrześcijańskich ujęciach człowieka nigdy nie znikająca osobowość ludzka jako całość, a chrześcijański personalizm zawsze będzie wskazywał w duszy ludzkiej na szczytowy jej przejaw, na życie duchowe angażujące myśli i wolę¹².

Cechy charakterystyczne dla pedagogiki uprawianej w nurcie personalistycznym to przede wszystkim promowanie świata osobowego oraz uzdalnianie podmiotu do procesu personalizowania świata. Edukacja personalistyczna jest majeutyką osoby (wzbudzaniem osoby), gdzie wychowanek jest podmiotem procesu edukacyjnego (nie jest rzeczą – własnością rodziny, kościoła czy państwa), a wychowawca pełni funkcję wspomagającą. Podkreśla się nadrzędną rolę rodziny w wychowaniu, a zachowując rozdział Kościoła od państwa, uwzględnia się doniosłą rolę wiary w rozwoju człowieka-osoby. Edukację w nurcie personalistycznym wiąże się z rozwojem nowych szkół (uznaje się ważną rolę szkoły, akcentując, że nie może ona sprowadzać się tylko do kształcenia lub być neutralna światopoglądowo). Głównym kontekstem edukacji personalistycznej jest integralny humanizm¹³.

Antropologia w pedagogice nurtu personalistycznego

W ścisłym znaczeniu antropologia (od gr. *anthropos* – człowiek, a *logos* – nauka) to teoria wiedzy naukowej o człowieku. Podmiotem i przedmiotem wychowania jest człowiek. Koncepcja człowieka wyznacza też naczelny cel wychowania (ideał wychowania). To w zasadzie wystarczające, choć oczywiście nie jedyne, argumenty za tym, aby uznać dominującą rolę antropologii, pojętej głównie jako filozoficzna refleksja nad człowiekiem, w rozważaniach dotyczących wychowania. Antropologia

¹² Janina Kostkiewicz, *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939* (Kraków: Wydawnictwo Impuls, 2013), 364.

¹³ Carlo Nanni, *Una via filosofica all'educazione e alla formazione* (Roma: LAS, 2019), 26–27.

jest centralnym elementem ontologii i stanowi klucz do naukowej analizy filozoficznych wyznaczników wychowania.

Na temat związku antropologii z pedagogiką wypowiedziała się między innymi Edyta Stein. Zasadnicza myśl autorki została przez nią ujęta następująco:

Wszelka praca wychowawcza, która usiłuje formować ludzi, kieruje się określonym ujęciem człowieka, jego pozycją w świecie, jego zadaniami w życiu, jak i możliwościami praktycznego traktowania i kształtowania człowieka. Teoria kształtowania człowieka, którą nazywamy nauką o wychowaniu, należy organicznie do elementów całościowego obrazu świata, to znaczy (stanowi organiczny element) jakiejś metafizyki; a idea człowieka jest częścią tego całościowego obrazu i wiąże się z nim w najbardziej bezpośredni sposób¹⁴.

Personalizm pedagogiczny i pedagogia osoby bazują na antropologicznej koncepcji człowieka-osoby, która jest koncepcją adekwatną, łączącą idealizm i realizm. Dane empiryczne („tu i teraz” konkretnego człowieka) łączy się z danymi teoretycznymi (ideałem wychowania wyprowadzonym z teorii). Idea człowieka, mająca pochodzenie empiryczne, może dostarczać cennych i bogatych informacji, ale nie może zapewnić ani podstaw, ani celów wychowania. Żeby mówić o pedagogii i pedagogice, konieczne jest czerpanie z filozoficznej i religijnej koncepcji człowieka. Pierwsza informuje nas o naturze człowieka, druga zaś – o jego sytuacji egzystencjalnej i jego przeznaczeniu¹⁵. Snując refleksję antropologiczną o wychowaniu personalistycznym, wkraczamy w obszary sensu, celu, pytamy: dlaczego i w jakim celu żyje człowiek. Znanca pedagogiki personalistycznej Wojciech Chudy twierdził, że zarówno filozofia, jak i pedagogika potrzebują nie tylko prawdy o człowieku, ale również prawdy człowieka (prawdy jego życia, ujętej w perspektywie przeżyciowej). Pisał:

Sama prawda człowieka, autentyczność, przeżywanie siebie – nie wystarcza. Tak jak nie wystarcza sama prawda o człowieku, sama wiedza o sobie. [...] W istocie bowiem prawda o człowieku i prawda człowieka schodzą się razem w pełnej wizji bytu ludzkiego oraz w możliwie pełnym – na miarę człowieczeństwa – życiu każdej jednostkowej osoby¹⁶.

Dopiero człowiek postrzegany przez pryzmat tych dwóch prawd jest osobą obdarzoną fundamentalną, niezbywalną wartością, którą stanowi godność osobowa, i permanentnie staje się osobą głównie w płaszczyźnie moralnej, potwierdzając wartość osobowej godności. Człowiek według tej koncepcji nie jest bytem ostatecznie określonym, ale bytem rozwijającym się, stale dążącym do celu, który stanowią osobowy Bóg, racja istnienia i rozwoju osoby ludzkiej¹⁷.

¹⁴ Edyta Stein, *Budowa osoby ludzkiej. Wykład z antropologii filozoficznej*, tłum. Grzegorz Sowiński (Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2015), 46.

¹⁵ Vittorio Possenti, „Wychowanie osoby”. *Paedagogia Christiana* 1 (2022): 32.

¹⁶ Wojciech Chudy, „Prawda człowieka i prawda o człowieku”. W: *Człowiek – wartości – sens*, red. Kazimierz Popielski (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1996), 147.

¹⁷ Wojciech Chudy, „Być a stawać się osobą”. *Zeszyty Karmelitańskie* 4 (2004): 30–36.

Chociaż w nurtach idealistycznych personalizmu (filozofia podmiotu) punkt ciężkości definiowania człowieka spada na zdolność spełniania przez człowieka określonych działań (rozumowanie, wolność, świadomość itp.), a w filozofii realistycznej (tomizm) człowiek z natury jest osobą (człowiek z niepełnosprawnością intelektualną, z demencją, nienarodzone dziecko są osobami), to w odniesieniu do pedagogiki daje się zauważyć wspólny mianownik w określaniu człowieka. Wychowanie personalistyczne bazuje na antropologicznym fundamencie przedstawiającym człowieka jako osobę. Osoba jest bytem, który istnieje w sposób najdoskonalszy. Byt osobowy jest zarazem substancją (*esse-in*), celem w sobie (*esse-per-se*), pochodzi od kogoś (*esse-ab*), jest skierowany ku komuś lub czemuś (*esse-ad*), jest relacją (*esse-cum*), proegzystencją i darem (*esse-pro*)¹⁸. Personalizm teistyczny dodaje do tego przeświadczenie, że człowiek jest osobą, która ma swój początek (przyczynę sprawczą) w Bogu w Trójcy Jedynym, a będąc stworzonym na obraz i podobieństwo Boga osobowego, posiada niezwykłą godność osobową oraz zajmuje miejsce uprzywilejowane pomiędzy światem widzialnym i niewidzialnym. Dlatego według Czesława Bartnika, wybitnego polskiego personalisty i teologa, osoba to „byt duchowo-somatyczny, samoistny, indywidualizujący się i kulminujący w jaźni i spełniający się przez pełną korelację z innymi, światem, a przede wszystkim z Bogiem”¹⁹.

W antropologii personalizmu teistycznego immanencja łączy się z transcendencją. Człowiek jako osoba jest tajemnicą (nigdy niepoznawalną całkowicie), bytem „pomiędzy” tym, co boskie, i tym, co materialne; tym, co immanentne, i tym, co transcendentne; tym, co statyczne (bycie „w” sobie i „dla” siebie), i tym, co dynamiczne (bycie „dla” innych i Boga oraz „z” innymi i Bogiem). Dlatego pedagogia osoby charakteryzuje się przede wszystkim pojmowaniem wychowania i kształcenia w podmiotowości, prawdzie, wolności, dobru, pięknie i otwartości na transcendencję, realizowanymi jako spotkanie osób, w spersonalizowanym procesie majeutycznym, z zachowaniem synergii sił boskich i ludzkich²⁰.

Charakteryzując człowieka jako osobę, należy podkreślić, że jest on istotą żyjącą, ciałem posiadającym formę i materię, bytem wielowymiarowym, istotą biologiczno-cielesną, świadomą i samoświadomą, rozumną, obdarzoną wolą, społeczno-relacyjną, otwartą na transcendencję. Jest powołany do pełni życia i rozwija się wielokierunkowo – w kierunku prawdy, dobra, wolności, podmiotowości we wspólnocie i piękna. Człowiek jako osoba jest równocześnie tym, co „dane” i „zadane”. Celem głównym pedagogii osoby jest integralny i pełny rozwój

¹⁸ Sławomir Chrost, *Podstawy pedagogii osoby* (Warszawa: Difin, 2022), 51.

¹⁹ Czesław Bartnik, „Ku definicji osoby”. *Teologia w Polsce* 1 (1) (2007): 9. Warto poznać i zgłębić cały dorobek personalistyczny tego uczonego, m.in. takie publikacje jak: *Osoba i personalizm* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012); *Personalizm* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 1995); *Szkice do systemu personalizmu* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006).

²⁰ Sławomir Chrost, *Antropologia pedagogiczna w perspektywie personalizmu teistycznego* (Warszawa: Difin, 2020), 111–112.

osoby ludzkiej; wszystkich jej wymiarów. Istotą jest uświadomienie wychowankowi, kim jest, jak wielką wartość i potencjał jako osoba posiada, jaki jest cel i sens jego życia, jakie ma możliwości i zobowiązania, jakie wartości są niezbędne na drodze do zrealizowania własnego potencjału i spełnienia się jako osoba²¹.

Celem wychowania personalistycznego jest wychowanie człowieka do bycia osobą i wprowadzenie osoby w świat. W następujący sposób wypowiada się o tym włoski personalista i pedagog Vittorio Possenti:

Wczoraj, dziś i jutro celem wychowania jest „wprowadzić osobę w świat”, tak aby ludzkie dzieje ujawniały osobową naturę człowieka. Wychowanie człowieka jest zasadniczo wychowaniem do bycia osobą; jest to uprawa ludzkiej natury, taka, by osoba stała się wolna i pozwoliła zakiełkować ziarnu własnego człowieczeństwa, rekonstruując ponownie szczelinę między sferą poznawczą i sferą emocjonalno-duchową, zaostrzoną dziś przez postęp technologiczny²².

Epistemologia w pedagogice nurtu personalistycznego

W ścisłym znaczeniu epistemologia (od gr. *episteme* – wiedza, poznanie, a *logos* – nauka) to teoria wiedzy naukowej dotycząca systemów nauki, ich struktury, języka nauki, sposobów myślenia naukowego i poznawania rzeczywistości. Klasycznymi zagadnieniami epistemologii są kwestie istoty i struktury poznania, jego źródeł, przedmiotu i granic, metod pozyskiwania i uzasadniania wiedzy, koncepcji prawdy, a także różnych uwarunkowań działalności poznawczej człowieka²³.

Epistemologia wychowania personalistycznego oparta jest na metafizyce, na realnym bycie, na rzeczywistości i poznaniu tejże rzeczywistości. Dla tomizmu konsekwentnego, który dominuje w personalizmie, poznanie ludzkie jest realną relacją, jaka zachodzi między poznanyim jednostkowym bytem i poznającym – człowiekiem. Trzeba jednak pamiętać, że teoria poznania nie zastępuje metafizyki, ale raczej realistyczna filozofia poznania rozpoczyna od rozstrzygnięć metafizycznych. Tak pojmowana metafizyka jest przede wszystkim teorią bytu, czyli szkołą „spotkania” intelektu z realną rzeczywistością, odkrywaną przez ludzki umysł we wszelkich jej wymiarach, a dopiero później definiowaniem i porządkowaniem tegoż bytu. Jak pisał Gilbert Keith Chesterton o myśli Świętego Tomasza z Akwinu:

Esencja tomistycznego „zdrowego rozsądku” jest ta, że dwa czynniki są w robocie: rzeczywistość i rozpoznanie rzeczywistości, a ich spotkanie jest jakby rodzajem małżeństwa. Zaiste jest to bardzo prawdziwe małżeństwo, gdyż jest płodne²⁴.

²¹ Chrost, *Podstawy*, 101.

²² Vittorio Possenti, „Wychowanie”, 26.

²³ Marzenna Magda-Adamowicz, „Epistemologiczny kontekst pedagogiki i jej tożsamość”. *Rocznik Lubuski* 38 (2012), 74–75.

²⁴ Gilbert Keith Chesterton, *Św. Tomasz z Akwinu*, tłum. Aleksander Chodecki (Katowice: Księgarnia Św. Jacka, 1949), 201.

Epistemologia wychowania personalistycznego łączy się ściśle z optymizmem i realizmem poznawczym, które dają gwarancję spotkania z prawdziwym bytem, a nie tylko z jego myślowymi przedstawieniami. „Ostatecznym wnioskiem jest stwierdzenie, że istnieje nie tylko poznające i rozumiejące *cogito*, ale także empirycznie i zmysłowo doświadczalny wokół niego świat, z którym posiadamy nieustanny kontakt”²⁵.

Nie ma poznania bez realnie istniejącego przedmiotu. Fakt poznania metafizycznego ujawnia, że byty są nośnikami prawdy, dzięki której może aktualizować się ludzkie poznanie. Granicami poznania są granice realnie istniejących rzeczy. Pierwszy i podstawowy akt poznawczy stanowi afirmację istniejącej rzeczywistości. To oznacza, że podstawą formowania pojęć i budowania wiedzy są dane doświadczenia, metodą wyjaśniania jest zaś dyskurs poznawczy oparty na intuicji. W metafizycznym poznaniu osobę ujmuje się jako samodzielnie istniejący byt o rozumnej naturze, która przejawia się w uzdolnieniu do intelektualnego poznawania rzeczywistości²⁶. Wychowanie w nurcie personalistycznym w aspekcie epistemologicznym bazuje na akcie realizmu i prawdzie oraz zaufaniu rozumowi. Jak twierdzi Possenti:

Każdy autentyczny proces wychowawczy zaczyna się od aktu realizmu, spojrzenia na to, co jest i jakie jest, nauczania się odróżniania prawdy od fałszu, dobra od zła, sprawiedliwości od niesprawiedliwości. Wychowanie jest procesem antynihilistycznym, jako że u korzeni nihilizmu znajduje się odrzucenie zasady rzeczywistości oraz przestrzeganie kryteriów nierzeczywistości i marzeń, które wydają się konstytuować ważne aspekty ponowoczesności, które były centralne dla ideologii XX wieku²⁷.

Podstawowym zadaniem epistemologicznym w pedagogice nurtu personalistycznego jest zatem odzyskanie zaufania do rozumu, zdolnego do odkrywania prawdy o rzeczach i dochodzenia do poznania dobra. Jak pisze Marian Nowak:

Na płaszczyźnie epistemologicznej pedagogika personalistyczna jawi się jako koncepcja wychowania oparta na teorii poznania, rozważającej różne stopnie poznania przy przyjęciu, jako zasady, podstawowej jednorodności poznania ludzkiego, zdolnego dociekać prawdy²⁸.

Dominujący w wychowaniu personalistycznym realizm poznawczy stanowi ofertę myślenia o edukacji i wytwarzaniu wiedzy o edukacji w opozycji do idealizmu. Podstawową tezę ontologiczną tego nurtu stanowi założenie, że świat zewnętrzny jest nam dany w doświadczeniu, istnieje realnie, niezależnie od naszych aktów

²⁵ Piotr Mrzygłód, „Metafizyczny realizm źródłem prawdy o rzeczywistości. Uwagi w świetle metafizyki „zdroworozsądkowej”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 20 (2) (2012): 167.

²⁶ Józef Herbut, „Osoba”. W: *Leksykon Filozofii Klasycznej*, red. Józef Herbut (Lublin: TN KUL, 1997), 417–418.

²⁷ Possenti, „Wychowanie”, 32.

²⁸ Marian Nowak, „Pedagogika personalistyczna”. W: *Pedagogika*, red. Zbigniew Kwieciński, Bogusław Śliwerski (Warszawa: PWN, 2006), 246.

poznawczych i procesów zachodzących w umyśle poznającego podmiotu. Dlatego podstawowa teza epistemologiczna opiera się na założeniu o poznawalności świata, chociaż z pewnymi zastrzeżeniami. Jest to realizm krytyczny, mówiący o pewnych problemach związanych z procesem poznawania, które powodują deformacje poznawcze²⁹. Z tego samego względu Carla Xodo proponuje w epistemologii stosowanej w pedagogice personalistycznej dostrzeganie kompleksowości i wieloaspektowości rzeczywistości, łączenie jednostkowego punktu widzenia z wizją społeczeństwa, unikanie błędu redukcjonizmu, stosowanie pewnego rodzaju stopniowania w dochodzeniu do prawdy³⁰. W wychowaniu personalistycznym rozpoznaje się mocne osadzenie prawdy w centrum ludzkiej egzystencji. Prawda odgrywa istotną rolę w wymiarze czysto poznawczym, jak też w wymiarze praktycznym i moralnym. Tym samym nie można pomijać wartości prawdy w wychowaniu i samowychowaniu. Istnienie deformacji poznawczych, błędne odczytywanie prawdy lub błędne jej interpretowanie nie są w żadnym wypadku równoznaczne z przekreśleniem istnienia prawdy obiektywnej.

Henryk Kiereś, omawiając źródła współczesnego nihilizmu w nauce, zauważa, że na przestrzeni wieków pojawiały się różne „dewiacje umysłowe” odnośnie do prawdy, takie jak:

sceptycyzm – prawda jest nierozstrzygalna; agnostycyzm – nie można wykazać, że prawda jest rozstrzygalna; relatywizm – prawda jest stopniowalna, zmienna i zależy od tego, kto i w jakich okolicznościach ją głosi; irracjonalizm – nie rozum, lecz inna władza (wola, pozaracjonalna intuicja, uczucie) są miarodajnym źródłem wiedzy o świecie³¹.

Trzeba zauważyć, że epistemologia pedagogiki nurtu personalistycznego jest antyideologiczna, sprzeciwia się wszelkiego rodzaju idealizmom i iluzjom. Ideologia bardziej niż system filozoficzny służy reprodukcji iluzji społecznych (łac. *illusio* – złuda, oszustwo; od łac. *illudere* – sztydzić, żartować sobie, zwodzić) w wiedzy, także w wiedzy naukowej. A iluzja może wiązać się z poznającą osobą, poznawanym przedmiotem oraz zewnętrznymi okolicznościami percepcji³². Wojciech Chudy, personalista i pedagog, pokazując wiele odmian i sposobów wykorzystywania oraz stosowania kłamstwa indywidualnego i społecznego (do którego zalicza między innymi właśnie ideologie), a także rezultaty takich poczynań, zwraca się ku pedagogice oraz wychowaniu do wolności jako antidotum na społeczne zakłamanie. Wychowaniu do prawdy, według Chudego, sprzyjają traktowanie wychowanka jako

²⁹ Gerald L. Gutek, *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji* (Gdańsk: GWP, 2003), 38–67.

³⁰ Carla Xodo, „Per una pedagogia della persona”. W: *Persona e educazione. XLIV Convegno di Scuole* (Brescia: Editrice La Scuola, 2006), 70–75.

³¹ Henryk Kiereś, „*Fides et ratio* a modernizm i postmodernizm”. W: *Rozum otwarty na wiarę*, red. Andrzej Maryniarczyk, Arkadiusz Gudaniec (Lublin: PTTZA, 2000), 189.

³² Mariusz Sztaba, „W trosce o wiedzę pedagogiczną/wiedzę w pedagogice wolną od iluzji”. *Roczniki Pedagogiczne* 3 (2012): 10.

osoby – a zatem uznanie jego wartości oraz godności – dialog jako główna metoda wzajemnych oddziaływań wychowawczych, tworzenie autorytetu wychowawcy przez praktyczne realizowanie prawdy w jego życiu³³.

Do doskonałym zobrazowaniem epistemologii wykorzystywanej w wychowaniu personalistycznym o orientacji teistycznej jest koncepcja Stefana Świeżawskiego. Konsekwentnie eksponuje on w swych wywodach dwa podstawowe zadania edukacji: pielęgnowanie niejako naturalnej zdolności zdumienia istnieniem oraz kształtowanie umiejętności filozoficznej kontemplacji rzeczywistości³⁴. Zespolecie mądrości i kontemplacji to istotne założenie nie tylko w metafizycznej, ale także edukacyjnej koncepcji Świeżawskiego. W tej optyce obowiązuje maksymalistyczna postawa: dążenia do oglądu *sub specie aeternitatis*. Opisuując funkcje filozofii z pomocą alegorii „gmachów”, Świeżawski sądzi, że „filozofia wprowadza nas do innego niż wiedza gmachu, do gmachu mądrości”, którą:

można ująć jako „próbę spojrzenia uniwersalnego”, cechującego się dogłębną i obiektywnością. Jest ona cnotą, która usprawnia intelekt i wolę. Intelekt działający w sferze mądrości rozpoznaje rzeczywistość i dostrzega cele, do których człowiek powinien zmierzać. Jednak konieczne jest pierwszeństwo intelektu kontemplatywnego przed rozumem dyskursywnym. A kontemplację można ująć jako „spokojne, wytrwałe, skupione, ustabilizowane, pokorne w stosunku do rzeczywistości patrzeć”³⁵.

Personalizm w perspektywie teistycznej zakłada też fundamentalne dla zrozumienia człowieka jako osoby, jego życia i rozwoju odniesienie do transcendencji i wieczności. Dostrzegał to Świeżawski i dlatego zakładał synergię mądrości przyrodzonej i nadprzyrodzonej:

Synteza obu mądrości: przyrodzonej (filozoficznej) i nadprzyrodzonej – jest dopiero pełnią dostępnej człowiekowi mądrości – i [...] zdolna jest do wszczęcia w nas tej wizji całościowej, która [...] pozwala nam wnikać w tajniki rzeczywistości, tej wizji, którą nazywamy poglądem na świat, a która [...] bardziej jest potrzebna człowiekowi niż chleb powszedni, a tym bardziej cały blask współczesnego „nylonowo-rakietowego” luksusu³⁶.

W wychowaniu personalistycznym Świeżawski uznaje prymat poznania wobec działania. Przyjmuje podporządkowanie woli intelektowi, którego światło pozwala poznać rzeczywistość i prowadzi wolę. Światło odsłania obecność dobra i ukazane

³³ Wojciech Chudy, *Kłamstwo jako metoda. Esej o społeczeństwie i kłamstwie*, t. 2 (Warszawa: Oficyna Naukowa, 2007), 544–565.

³⁴ Marek Rembierz, „Realizm metafizyczny jako inspiracja myśli pedagogicznej. O refleksji antropologiczno-pedagogicznej Stefana Świeżawskiego i jej znaczeniu dla teorii wychowania oraz analiz metapedagogicznych”. *Polska Myśl Pedagogiczna* 2 (2016): 154–155.

³⁵ Tamże, 155–156.

³⁶ Stefan Świeżawski, „Przemówienie podczas promocji na doktora *honoris causa* Uniwersytetu Jagiellońskiego” (28 IV 1989). W: *Dobro i tajemnica. Stefan Świeżawski* (Warszawa: Biblioteka „Więzi”, 1995), 249.

przez intelekt dobro niejako skłania wolę do jego wybrania. Jeśli wychowanek ma dokonywać samodzielnego wyboru dobra, to wychowanie musi opierać się na (niewykluczającym pomyłek) kształtowaniu sprawnego intelektu³⁷.

Personalisci, którzy uprawiali metafizykę, posługiwali się różną metodologią (idealizmem, realizmem, esencjalizmem, egzystencjalizmem). W refleksji personalistycznej nad człowiekiem i sposobami poznawania świata odnajdujemy także fenomenologię. Przedmiotem poznania fenomenologii są fenomeny. Fenomenem zaś jest to wszystko, co jest tematem aktów poznawczych intuicyjnych; to, co jest dostępne bezpośrednio i naocznie, źródłowo i z oczywistością. Fenomen jest odpowiednikiem przeżycia świadomego, a wyróżnia go poznawalność, poprzez którą jest on istotnie związany z przeżyciem. Akt poznania jest natomiast składnikiem strumienia świadomości, a charakteryzuje go samoujawialność podczas zachodzenia i intencjonalność. Fenomenologowie podkreślają, że świadomość jest zawsze świadomością czegoś. Spełniając przeżycie poznawcze, jesteśmy świadomi, co poznajemy, że poznajemy i jak poznajemy. Ścisła korelacja przeżycia, przedmiotu przeżycia oraz sposobu odnoszenia się przeżycia do przedmiotu zakreśla pole poznania fenomenologicznego. Mirosław Kowalski, pisząc o poznawczych zadaniach fenomenologicznego nurtu w pedagogice, stwierdza:

Aplikowalna do pedagogiki i socjologii konstrukcja relatywizująca jest następująca: rzeczywistość jest zawsze czyjaś, nigdy anonimowa – w tym sensie nigdy nie jest obiektywna – przedmioty mogą się podmiotom jawić różnie, zależnie od zakresu i jakości (głębokości i rozległości) jednostkowego rozumienia³⁸.

Istnienie realnego świata i prawdy, która jest rozpoznawalna, a nie tworzona; możliwość rozumowej kontemplacji tejże prawdy w połączeniu z mądrością nadprzyrodzoną daje szansę na wkroczenie w sferę dobra, które jest przedmiotem aksjologii pedagogicznej.

Aksjologia w pedagogice nurtu personalistycznego

W ścisłym znaczeniu aksjologia (od gr. *aksios* – godny, cenny, a *logos* – nauka) to nauka o tym, co godne, cenne i wartościowe. Jest to nauka o wszystkich rodzajach wartości (ontologicznych, epistemologicznych, religijnych, kulturowych), która bada problemy związane z pochodzeniem wartości, wyborem kryteriów wartościowania oraz sposobami wznawania wartości przez dane grupy społeczne. Nikt

³⁷ Rembierz, „Realizm”, 163.

³⁸ Mirosław Kowalski, „Status nauki wychodzącej z subiektywności i intencjonalności – refleksje (fenomenologie jako teoretyczna ariergarda podmiotu a problem naukowości analiz)”. *Rocznik Lubuski* 44 (2018): 55.

z ludzi w ciągu swego życia nie jest w stanie usytuować się poza sferą aksjologiczną. Każdy człowiek do swego życia i rozwoju potrzebuje także wielu różnych wartości. A wartości łączą się z teleologią: wyznaczają cele działania, które z kolei ukazują nam samym i naszemu otoczeniu, jakie wartości są dla nas istotne. W zależności od tego, jakie wartości staramy się realizować, wybieramy indywidualnie takie cele, które nas do nich zbliżą, pomogą je urzeczywistnić, a tym samym dadzą poczucie życiowego spełnienia³⁹. Karol Kotłowski sformułował to w sposób następujący: „Wychowując dzieci i młodzież, staramy się zawsze osiągnąć jakiś cel, przedstawiający, naszym zdaniem, jakąś wartość dla społeczeństwa lub jednostki, albo też jednego i drugiego”⁴⁰.

Aksjologia łączy pedagogikę i filozofię (w wymiarze teoretycznym i praktycznym). Edukacja aksjologiczna stanowi wyraz tej szczególnej relacji, integrując obie dziedziny wiedzy⁴¹. Według Urszuli Ostrowskiej można wyróżnić aksjologię pedagogiczną jako subdyscyplinę, która powstała na skrzyżowaniu dwóch dyscyplin naukowych – filozofii i pedagogiki ogólnej.

Zadaniem priorytetowym aksjologii pedagogicznej – subdyscypliny w systemie nauk pedagogicznych jest kreowanie życia wartościowego, wprowadzanie ludzi w życie wartościowe, prowadzenie ku życiu wartościowemu za sprawą wieloaspektowego koncentrowania się na kwestiach rozpoznawania, rozumienia, akceptowania i urzeczywistniania wartości przez człowieka poszukującego swojego miejsca w świecie w toku procesów odpowiedzialnego wartościowania. Wartościowanie, przenikając głęboko całokształt egzystencji człowieka, ewidentnie zaświadcza jakość człowieczeństwa jedynej istoty żywej zdolnej do refleksji nad tym, jak jest, jak być powinno, zastanawiającej się nad tym, dlaczego nie jest tak, jak być powinno i co należy uczynić, aby ów stan rzeczy zmienić⁴².

Wartości odgrywają główną rolę w kształtowaniu się osobowości każdego człowieka i stanowią integralną składową każdego procesu wychowawczego. Istnienie wspólnych wartości w danej kulturze inspiruje do stworzenia pewnego abstrakcyjnego konstrukt nazywanego powszechnie ideałem wychowania, którego osiągnięcie jest celem edukacji. Ideał ten jest uosobieniem określonych, hierarchicznie uporządkowanych wartości uznawanych w danym czasie i przestrzeni. Ideał wychowania skupia w sobie wartości najbardziej cenione przez wspólnotę – narodową, etniczną czy inną – w konkretnym czasie historycznym. Edukacja zajmuje się wdrażaniem standardów aksjologicznych, na które składają

³⁹ Grzegorz Żuk, *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016), 137.

⁴⁰ Karol Kotłowski, *Filozofia wartości a zadania pedagogiki* (Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 1968), 33.

⁴¹ Żuk, *Edukacja*, 9.

⁴² Urszula Ostrowska, „Aksjologia pedagogiczna – subdyscyplina naukowa pedagogiki (In statu nascendi)”. *Roczniki Pedagogiczne* 2 (2017): 28.

się te wartości⁴³. Oparte na wartościach cele edukacji ustalają pewną perspektywę, pomagają tworzyć plany oraz programy kształcenia i wychowania. Brak wspólnej podstawy aksjologicznej na poziomie wspólnoty uniemożliwia (lub przynajmniej znacznie utrudnia) formułowanie i realizację celów edukacji⁴⁴.

Każde wychowanie, a szczególnie wychowanie personalistyczne (antyideologiczne), jeśli nie ma być manipulacją, musi być w swej istocie wychowaniem do wartości. Wartości najpierw odkrywanych niejako „z zewnątrz” (przedstawianych z pomocą dorosłych; pedagogika wzoru), a następnie coraz bardziej samodzielnie odkrywanych, dobrowolnie wybieranych i interioryzowanych („z wewnątrz”). W personalizmie człowiek – jako osoba – powinien zgodnie ze swoim powołaniem przez całe życie niejako „tworzyć siebie”, urzeczywistniać swoje potencjalne możliwości, zgodne ze swoją ludzką naturą. Respektując godność własną i godność każdego innego człowieka, powinien poszukiwać prawdy, dążyć do odkrytego w prawdzie dobra, kontemplować i tworzyć piękno. Powinien traktować innych z miłością i ofiarnie służyć innym; pracować na rzecz dobra wspólnego we wspólnotach, w których żyje (w rodzinie, narodzie, państwie), starając się zapewnić każdemu warunki do stawania się coraz pełniej człowiekiem. W personalizmie podkreśla się jednak zawsze pierwszeństwo osoby nad społecznością. Człowiek-osoba jest bytem jedynym, oryginalnym, całościowym. Z tego wynika wartość wsobna osoby i jej niezbywalna godność, a dopiero w konsekwencji otwartość człowieka-osoby wobec świata, innych ludzi, z którymi to „światami” osoba ludzka musi ciągle się konfrontować.

Godność osoby jako wartość najwyższa oraz wszystkie wartości, które ją zabezpieczają, stanowią cele wychowania personalistycznego. Są wartościami osobowymi, sprzyjają rozwojowi człowieka-osoby i spełnianiu się w byciu dla drugich. Dotykamy w tym miejscu istoty pedagogiki personalistycznej: stanowi ją samowychowanie, realizujące się w dialogu międzyludzkim na podstawie kryterium prawdy obiektywnej i prawdy osobowej. Zasada tego wychowania opiera się na rozpoznaniu i aprobachie godności osoby (własnej lub drugiego człowieka), a w aspekcie przekazu wartości – na odkrywaniu, pokazywaniu, naprowadzaniu i unaocznianiu wychowankowi tej wartości⁴⁵. W realistycznym nurcie wychowania osoby akcentuje się rolę relacji osobowych i doniosłość więzi z osobami.

W wychowaniu personalistycznym najwyższą wartością jest godność. Janusz Mariański twierdzi, że godność osoby jest wartością transcendentną, uniwersalną, powszechną, ponadczasową i obiektywną. Przysługuje każdemu człowiekowi z prawa naturalnego i nie może mu być odebrana z zewnątrz. W pedagogice w perspektywie personalistycznej i pedagogii osoby człowiek-osoba ludzka musi być traktowany

⁴³ Żuk, *Edukacja*, 148.

⁴⁴ Tamże, 156.

⁴⁵ Wojciech Chudy, „Istota pedagogiki personalistycznej”. *Ethos* 3 (2006): 70.

z należnym mu szacunkiem jako źródło i miernik wszelkich wartości obiektywnych oraz nienaruszalnych praw (człowiek jako podmiot moralności). Kategoria godności osobowej obejmuje najwyższe wartości ludzkie poprzez ich stałe zakotwiczenie w podstawowej strukturze ontycznej człowieka. W tej perspektywie godność jako wartość jest powiązana nierozdzielnie z kategorią bytu i realnie bytującym człowiekiem-osobą. Nie zależy ona od ujęcia intelektualnego – subiektywistycznie rozwijaną teorią wartości.

Godność osobowa (w znaczeniu ontologicznym) jest cechą przypisywaną każdemu człowiekowi i żaden człowiek nie może być jej pozbawiony, nawet ten, który utracił poczucie godności ludzkiej. Nie może być zdegradowany do roli przedmiotu lub rzeczy, godność osobową posiadają wszyscy i należy ją uznać we wszystkich. Nie ma różnic między ludźmi co do ich ontologicznej godności i wynikających z niej elementarnych praw. Prawo naturalne wyraża godność osoby i stanowi podstawę jej fundamentalnych praw i obowiązków⁴⁶.

Mariański, rozwijając myśl Andrzeja Szostka⁴⁷ dotyczącą godności osoby ludzkiej, rozróżnia godność osobową, osobowościową i osobistą. Godność osobowa to najważniejsza, obiektywna wartość ontycznej osoby ludzkiej, to doskonałość człowieka jako bytu samoistnego. Jest następstwem bytowej struktury człowieka ujawniającej się w rozumnym i wolnym działaniu. Jest wartością stałą i niezmienną, niezależną od działań człowieka i od świadomości podmiotu. Godność osobowa jest nienaruszalna metafizycznie – to znaczy, że człowiek nie ma możliwości zdeformowania godności osobowej swojej i innych. Godność jako wartość nie doznaje uszczerbku w swej strukturze metafizycznej, nawet jeśli człowiek żyje niegodnie, sprzecznie z własną godnością. Godność osobowa jest też wartością normatywną, co oznacza, że człowiek, uświadamiając sobie istnienie tej godności, odkrywa jej zobowiązujący charakter, czyli wezwanie do życia na miarę osobowego powołania. Godność osobowa jest właściwością każdego człowieka jako istoty żywej; jest cechą niezmienną, immanentną, wrodzoną. Dzięki godności osobowej istota ludzka jest dobrem najwyższym, wartością autoteliczną, niezależną od świadomości, przeżyć czy działań człowieka.

Godność osobowościowa odnosi się do nabytych przez człowieka cech i cnót, które świadczą o jego prawości. Jest zależna od podejmowanego przez człowieka wysiłku, by żyć godnie; od podejmowanych działań. Godność osobowościowa jest właściwością będącą poszanowaniem oraz nienaruszaniem wartości i norm. Jest powiązana z moralną doskonałością człowieka, a także jest wyrazem postawy przyjmowanej przez jednostkę i polega na wierności samemu sobie. Nie ma charakteru wrodzonego, nie jest stała. Można ją utracić bądź zostać jej pozbawionym.

⁴⁶ Janusz Mariański, *Godność ludzka – wartość ocalona? Studium socjopedagogiczne* (Płock: Płocki Instytut Wydawniczy, 2017), 32.

⁴⁷ Por.: Andrzej Szostek, *Wokół godności, prawdy, miłości* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1989).

Godność osobista oznacza indywidualne poczucie własnego znaczenia przez jednostkę z racji samoświadomości pełnienia funkcji czy wykonywania zadań oraz respektowanie w nich norm i powinności. Godność osobista oznacza poczucie godności i świadomość własnej wartości; wyraża się w szacunku do samego siebie. Odnosi się do sfery poczuć i świadomości podmiotowej⁴⁸.

W perspektywie personalizmu teistycznego i biorąc pod uwagę stwórczy akt Boży powołujący do istnienia człowieka „na swój obraz i podobieństwo”, można rozróżnić w człowieku obraz ontologiczny i podobieństwo charytologiczne. Obraz, który stanowiłby o godności osobowej, jest nieutralalny (dar); natomiast podobieństwo powiązane z godnością osobowościową i osobistą stanowiłoby wyzwanie do realizacji (zadanie):

Podobieństwo istoty ludzkiej do Boga stanowi dla człowieka pewnego rodzaju zadanie. Obraz ontologiczny jest czymś zrealizowanym, niejako danym, czymś stałym i niemożliwym do utracenia. Natomiast podobieństwo charytologiczne okazuje się zadaniem, misją, niejako powołaniem człowieka do wypełnienia i urzeczywistnienia. Może ono nie być realizowane wcale, być realizowane i nie być ukończone lub zostać zrealizowane w pełni (wówczas mówimy o świętości)⁴⁹.

W aspekcie treści wartości personalistyczne (także w perspektywie teistycznej – chrześcijańskie) pokrywają się zakresowo z wartościami ogólnoludzkimi, nazywanymi często także wartościami wyznaczającymi prawa człowieka. Są to przede wszystkim wartości wyrażające i nakazujące respekt dla człowieka i jego godności. Na gruncie godności człowieczeństwa zyskują moc i obowiązywalność inne wartości, którymi niejako promieniuje człowiek, to znaczy: życie, wolność osobista, prawo do prawdy, wolność słowa i sumienia, sprawiedliwość, prawo do pracy i odpoczynku⁵⁰. Personalizm, akcentujący godność każdego człowieka, jego istotę i powinności w realizowaniu prawdy, dobra i piękna, jest współczesnym wcieleniem klasycznej *paidei*⁵¹.

Wychowanie do godności osobowej jako najwyższej wartości w personalizmie zaczyna się od pedagogii wzoru i zmierza do pedagogii cnót. Jak pisze Possenti:

Nie można zatem oddzielić edukacji od tej wielkiej i odwiecznej ludzkiej potrzeby, jaką jest naśladowanie: podążanie za nauczycielami-świadkami, za postaciami pełnymi pasji, które pasją zarażają, otwierają przestrzeń nowości. Nie możemy pojąć Platona bez wciąż odradzającego się u niego odniesienia do młodzieńczego spotkania z Sokratesem; nie możemy zrozumieć chrześcijanina bez nieustannie obecnego pragnienia bycia uczniem i podążania za Mistrzem. W tych

⁴⁸ Janusz Mariański, *Godność ludzka w narracji społecznej. Studium socjopedagogiczne* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2021), 51–61.

⁴⁹ Sławomir Chrost, *Homo capax Dei jako ideał wychowania* (Kraków: Impuls, 2013), 118.

⁵⁰ Chudy, „Istota”, 73.

⁵¹ Katarzyna Olbrycht, *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000), 16–19, 35.

tematach potwierdza się w najwyższym stopniu pedagogika woli i pragnienia jako preambuła do pedagogiki cnót⁵².

Personalistycznie zorientowani wychowawcy uważają, że celem wychowania jest poprowadzenie wychowanka (towarzyszenie wychowankowi, jak w klasycznym znaczeniu: *paidagogos* – prowadzący ucznia) do momentu, kiedy sam będzie władać sobą i pozostawać do dyspozycji swojej woli. W pedagogice nurtu personalistycznego dopuszcza się zatem jako cel w wychowaniu pokazanie pewnych wartości, które rozumem osoba ogarnia jako prawdę o tym, co dobre i piękne. Dlatego w personalizmie czyni się możliwym „wychowanie do...”, a wartości traktowane są jako narzędzia do osiągnięcia celu, jakim jest samorozwój. Wychowanie w takim kontekście polega na pokazaniu dobra i piękna, poznanych w prawdzie. To zaś, czy wychowanek je przyjmie, zależy od jego woli. Pokazanie pewnych wartości (odkrytych w prawdzie) jest wskazaniem drogi⁵³.

Wychowanie do wartości w pedagogice personalistycznej i pedagogii osoby jest kształtowaniem orientacji aksjologicznej. Jest ona czymś więcej niż kompetencją – jest funkcją dojrzałości aksjologicznej, wyrażającej się gotowością do świadomego i odpowiedzialnego wybierania wartości oraz odpowiadania na nie, a przede wszystkim – dokonywaniem adekwatnych wyborów. Człowiek-osoba ludzka – dobrze wychowany to z perspektywy personalistycznej ktoś zdolny do odkrywania tego, co ważne w człowieku i dla człowieka oraz do postępowania zgodnie z tym szczególnym poznaniem. Poznanie, rozpoznanie prawdy, przyjęcie jej i życie zgodne z nią jest podstawą w tym procesie. W wychowaniu personalistycznym aktualizacja życia osobowego wychowanka dokonuje się dzięki aktualizacji cnót – dzielności, czyli utrwaleniu ich w postaci stałych dyspozycji do spełniania realnego dobra w jakimś jego aspekcie. Jest to nawiązanie do greckiej *paidei* i rzymskiej *humanitas*⁵⁴. Przez praktykowanie cnót podmiot staje się bardziej sobą i poznaje siebie lepiej. Wychowanie do cnót w pedagogice nurtu personalistycznego obejmuje zasady postępowania, rozeznanie zwyczajów, poczucie szacunku dla innych w formie złotej zasady: nie czyni drugiemu tego, czego nie chciałbyś, aby zrobiono tobie; czyni to, co chciałbyś, aby tobie uczyniono. Jest to wychowanie do szacunku, a przede wszystkim do rozeznania dobra i zła.

W tym miejscu dotykamy w pedagogice personalistycznej wymiaru etyczno-moralnego wychowania i kwestii sumienia. W wychowaniu personalistycznym wymiar etyczny osoby skupia się na sumieniu moralnym, które reprezentuje najbardziej wyraźną i najbardziej bezpośrednią manifestację człowieczeństwa. To

⁵² Possenti, *Wychowanie*, 37.

⁵³ Olbrycht, *Prawda*, 6.

⁵⁴ Barbara Kiereś, „Personalizacja człowieka – od osoby do osobowości”. W: *Personalizm w procesie humanizacji ludzkiej społeczności*, red. Petr Dancak (Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2014), 212.

w sumieniu każdego człowieka-osoby (pojętym jako subiektywna norma moralności, ale zarazem sanktuarium, w którym rozbrzmiewa głos samego Boga) wyraża się jakość jego indywidualnej relacji z dobrem i złem. Celem, jak podkreśla Possenti, jest umiłowanie dobra:

Etyka chrześcijańska nie jest eudajmonizmem ani transcendentnym utylityzmem, to etyka *caritas* i miłości, skierowana ku Bogu, pierwszemu w służbie i pierwszemu umiłowanemu. Jest to w pierwszej kolejności etyka Dobra, zanim stanie się etyką Szczęścia. Jest to etyka boskiego Dobra ukochanego dla jego samego – dzięki niej dwie koncepcje Dobra i Szczęścia, które w moralności greckiej były mniej lub bardziej ze sobą mieszane, teraz są doskonale rozróżnione. W chrześcijaństwie pierwszym warunkiem moralnej prawości jest umiłowanie bardziej Dobra niż Szczęścia, w ten sposób człowiek uwalnia się z objęć egoizmu⁵⁵.

Podsumowanie i wnioski

Wychowanie personalistyczne bazuje na antropologii przedstawiającej człowieka jako osobę, epistemologii opartej na realizmie poznawczym oraz aksjologii dowartościowującej godność osobową i wszelkie wartości osobowe, takie jak: prawda, dobro, piękno, życie, wolność, miłość. Snując refleksję naukową o antropologicznych, epistemologicznych i aksjologicznych założeniach w pedagogice nurtu personalistycznego, można syntetycznie stwierdzić, że człowiek *jest osobą* ludzką, *odkrywa prawdę* w akcie „spotkania” intelektu z realną rzeczywistością oraz *dąży do rozpoznania i aprobaty godności osoby* (własnej lub drugiego człowieka). Są to cechy wyróżniające pedagogikę personalistyczną i pedagogię osoby od innych nurtów edukacyjnych. Są to też cechy, po których można rozpoznać, czy pedagogika/pedagogia danego myśliciela/wychowawcy jest rzeczywiście czy tylko deklaratywnie uprawiana w nurcie personalistycznym.

Wydaje się, że wciąż warto przedstawiać antropologię, epistemologię i aksjologię w pedagogice nurtu personalistycznego, aby:

- przypominać i wyjaśniać korzenie cywilizacji łańskiejskiej i klasycznie pojmowanego wychowania, by lepiej zrozumieć, czym w ogóle jest wychowanie,
- wyjaśniać i rozwijać sprawdzone i efektywne koncepcje wychowawcze, rozjaśniać sam problem wychowania i nasz sposób myślenia o nim,
- rewitalizować i stosować w praktyce wychowanie personalistyczne jako najlepsze, według autora niniejszego opracowania, remedium na kryzysy współczesnej edukacji.

⁵⁵ Possenti, *Wychowanie*, 39.

Streszczenie: Refleksja pedagogiczna przez całe wieki była i nadal jest (*implicite* lub *explicite*) pochodną poglądów filozoficznych. Każda epoka wypracowywała specyficzne dla swojego czasu ujęcie istoty wychowania, będące „pochodną” ogólnego ducha filozofii danego czasu. Także personalizm odcisnął niejako swoje piętno na wychowaniu. Podstawowym wyznacznikiem personalizmu jest twierdzenie, że człowiek jest najpierw osobą, zanim przypisze się mu określone cechy bądź właściwości. Cechy charakterystyczne dla pedagogiki uprawianej w nurcie personalistycznym to zatem przede wszystkim promowanie świata osobowego oraz uzdalnianie podmiotu do procesu personalizowania świata.

Dla potrzeb niniejszego opracowania został zaadaptowany trójpodział filozofii wychowania, obejmujący antropologię, epistemologię i aksjologię wychowania. Intencją autora było przedstawienie antropologicznych, epistemologicznych i aksjologicznych założeń w pedagogice nurtu personalistycznego. W świetle wyników badań uprawnione wydaje się twierdzenie, że wychowanie personalistyczne bazuje na antropologii przedstawiającej człowieka jako osobę, epistemologii opartej na realizmie poznawczym oraz aksjologii dowartościowującej godność osobową i wszelkie wartości osobowe, takie jak prawda, dobro, piękno, życie, wolność, miłość.

Słowa kluczowe: filozofia wychowania personalistycznego, antropologia w wychowaniu personalistycznym, epistemologia w wychowaniu personalistycznym, aksjologia w wychowaniu personalistycznym

Bibliografia

- Adamski, Franciszek. „Wprowadzenie: personalizm – filozoficzny nurt myślenia o człowieku i wychowaniu”. W: *Wychowanie personalistyczne*, red. Franciszek Adamski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005: 9–19.
- Bartnik, Czesław. „Ku definicji osoby”. *Teologia w Polsce* 1 (1) (2007): 5–10.
- Bartnik, Czesław. *Osoba i personalizm*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012.
- Bartnik, Czesław. *Personalizm*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 1995.
- Bartnik, Czesław. *Szkice do systemu personalizmu*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006.
- Chesterton, Gilbert Keith. *Św. Tomasz z Akwinu*, tłum. Aleksander Chodecki. Katowice: Księgarnia Św. Jacka, 1949.
- Chmaj, Ludwik. *Prądy i kierunki w pedagogice XX w.* Warszawa: PZWS, 1962.
- Chrost, Sławomir. *Antropologia pedagogiczna w perspektywie personalizmu teistycznego*. Warszawa: Difin, 2020.
- Chrost, Sławomir. *Homo capax Dei jako ideał wychowania*. Kraków: Impuls, 2013.
- Chrost, Sławomir. *Podstawy pedagogii osoby*. Warszawa: Difin, 2022.
- Chudy, Wojciech. „Być a stawać się osobą”. *Zeszyty Karmelitańskie* 4 (2004): 30–36.
- Chudy, Wojciech. „Istota pedagogiki personalistycznej”. *Ethos* 3 (2006): 52–74.
- Chudy, Wojciech. *Kłamstwo jako metoda. Esej o społeczeństwie i kłamstwie*, t. 2. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2007.
- Chudy, Wojciech. „Prawda człowieka i prawda o człowieku”. W: *Człowiek – wartości – sens*, red. Kazimierz Popielski, 129–148. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1996.
- Gutek, Gerald L. *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*. Gdańsk: GWP, 2003.
- Herbut, Józef. „Osoba”. W: *Leksykon Filozofii Klasycznej*, red. Józef Herbut, 417–418. Lublin: TN KUL, 1997.

- Jedynak, Stanisław, Kojkoł, Jerzy. *Encyklopedia Filozofii Wychowania*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza BRANTA, 2009.
- Kiereś, Barbara. „Personalizacja człowieka – od osoby do osobowości”. W: *Personalizmus v procese humanizácie ľudskej spoločnosti*, red. Petr Dancak, 206–217. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2014.
- Kiereś, Henryk. „*Fides et ratio* a modernizm i postmodernizm”. W: *Rozum otwarty na wiarę*, red. Andrzej Maryniarczyk, Arkadiusz Gudaniec, 185–196. Lublin: PTZa, 2000.
- Kostkiewicz, Janina. *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo Impuls, 2013.
- Kotłowski, Karol. *Filozofia wartości a zadania pedagogiki*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 1968.
- Kowalski, Mirosław. „Status nauki wychodzącej z subiektywności i intencjonalności – refleksje (fenomenologie jako teoretyczna ariergarda podmiotu a problem naukowości analiz)”. *Rocznik Lubuski* 44 (2018): 51–68.
- Magda-Adamowicz, Marzenna. „Epistemologiczny kontekst pedagogiki i jej tożsamość”. *Rocznik Lubuski* 38 (2012): 73–88.
- Mari, Giuseppe. *Educare la persona*. Brescia: Editrice La Scuola, 2013.
- Mari, Giuseppe. „La aportación del concepto de *persona* a la educación intercultural”. *Revista Española de Pedagogía* 72 (2014): 299–313.
- Mariański, Janusz. *Godność ludzka – wartość ocalona? Studium socjopedagogiczne*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy, 2017.
- Mariański, Janusz. *Godność ludzka w narracji społecznej. Studium socjopedagogiczne*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2021.
- Mrzygłód, Piotr. „Metafizyczny realizm źródłem prawdy o rzeczywistości. Uwagi w świetle metafizyki „zdroworozsądkowej”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 20 (2) (2012): 147–168.
- Nanni, Carlo. *Una via filosofica all'educazione e alla formazione*. Roma: LAS, 2019.
- Nowak, Marian. „Filozofia człowieka podstawą filozofii wychowania”. W: *Wychowanie personalistyczne*, red. Franciszek Adamski, 133–153. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005.
- Nowak, Marian. „Pedagogika personalistyczna”. W: *Pedagogika*, red. Zbigniew Kwieciński, Bogusław Śliwerski. Warszawa: PWN, 2006: 232–247.
- Olbrycht, Katarzyna. *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000.
- Ostrowska, Urszula. „Aksjologia pedagogiczna – subdyscyplina naukowa pedagogiki (In statu nascendi)”. *Roczniki Pedagogiczne* 2 (2017): 11–30.
- Palka, Stanisław. *Pedagogika w stanie tworzenia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999.
- Possenti, Vittorio. „Considerazioni su personalismo e Cristianesimo in Emmanuel Mounier”. *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica* 2 (2006): 263–277.
- Possenti, Vittorio. „Wychowanie osoby”. *Paedagogia Christiana* 1 (2022): 25–48.
- Rembierz, Marek. „Realizm metafizyczny jako inspiracja myśli pedagogicznej. O refleksji antropologiczno-pedagogicznej Stefana Świeżawskiego i jej znaczeniu dla teorii wychowania oraz analiz metapedagogicznych”. *Polska Myśl Pedagogiczna* 2 (2016): 135–174.
- Schulz, Roman. „Pedagogika ogólna w Polsce. Status, dokonania, stan aktualny, zadania rozwojowe”. *Rocznik Pedagogiczny* 18 (1995): 25–37.
- Stein, Edyta. *Budowa osoby ludzkiej. Wykład z antropologii filozoficznej*, tłum. Grzegorz Sowiński. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2015.

- Swieżawski, Stefan. „Przemówienie podczas promocji na doktora *honoris causa* Uniwersytetu Jagiellońskiego” (28 IV 1989). W: *Dobro i tajemnica. Stefan Swieżawski*. Warszawa: Biblioteka „Więzi”, 1995.
- Sztaba, Mariusz. „W trosce o wiedzę pedagogiczną/wiedzę w pedagogice wolną od iluzji”. *Roczniki Pedagogiczne* 3 (2012): 5–27.
- Szostek, Andrzej. *Wokół godności, prawdy, miłości*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1989.
- Śliwerski, Bogusław. *Pedagogika ogólna*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2012.
- Wołoszyn, Stefan. „Filozofia wychowania i metodologia nauk pedagogicznych”. W: *Rozwój pedagogiki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, red. Bogdan Suchodolski, 160–178. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1965.
- Xodo, Carla. „Per una pedagogia della persona”. W: *Persona e educazione. XLIV Convegno di Scole*, Brescia: Editrice La Scuola, 2006: 55–88.
- Żuk, Grzegorz. *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016.